

Kommunal rösträtt och representation

ANN-MARIE PETERSSON

1907 inlämnade Albert Bergström, ledamot av riksdagens första kammare från Värmland, en motion som är värd att uppmärksamma i kvinnofrågans historia. Kvinnorna blir inte rättvist behandlade förrän de får rösträtt, var hans mening. Han skrev om det orättfärdiga i att folkskollärarinnan, som utförde samma arbete som folkskolläraren, fick lägre betalt och om hur riksdagen visade mer omtanke om männens arbetsförhållanden än om kvinnornas. Till områden som sömmerskor sträckte sig t.ex. inte industrins skyddslagstiftning. Han skrev om en torparhustrus eller dagkarlshustrus dryga arbete och menade att riksdagen tog mer hänsyn till mannen med färre arbetstimmar och regelbunden vila än till henne med de många arbetstimmar och ingen vila ens på söndagen. Tiden borde sannerligen vara inne för att kvinnan skulle få framföra sin egen sak.¹

Albert Bergström tillhörde den moderatkonservativa gruppen. Han var tekniker och industriman. Sättet han uttryckte sig på vittnar om både kunskap och känsla för kvinnorna i den tidens samhälle. Han var inte den förste att uppmärksamma kvinnornas situation, men han är ett exempel av flera på att det fanns reformsinnade företrädare även bland första kammarens högermän, vilka har uppfattats som motståndare till förändringar.

Innan framställningen går in på förändringarna av valrätten kan det vara skäl att beröra de olika moderata och konservativa organisationerna.

Partibenämningar

Organisationen Allmänna Valmansförbundet, AVF, bildad 1904, utgick från valmännen, men det dröjde många år innan den kom att innefatta de valda riksdagsmännen. Framför allt i första kammaren var oviljan stor att organisera sig i ett parti. Där fanns flera grupperingar, gemensamt benämnda förstakammarhögern med Ernst Trygger som en auktoritet och dessutom

fanns ett antal utan någon partianknytning, s.k. ”vildar”. En del historiska framställningar använder begreppet ”Den gamla tidens män” för att poängtera att det gällde individualister, inte medlemmar i något parti.² Framför allt var det de så kallade förstakammarvildarna som motsatte sig reformer.

I andra kammaren fanns två högergrupperingar, Nationella framstegspartiet och Lantmanna- och borgarepartiet. Arvid Lindman insåg att det inte var möjligt att styra riksdagen med alla dessa olika högergrupper och satsade stor energi på att samordna dem i AVF. Lindman hade också nära kontakt med högerpressen, vilket han använde för att nomineringar av riksdagsmän, både till första och andra kammaren, skulle tas ur AVF och omfatta dess mera framstegsvänliga värderingar.³

Processen att göra AVF till ett valmans- och riksdagsparti var lång. 1913 öppnades det för kvinnor. Fram till 1920 kallas grupperingarna i den officiella valstatistiken för ”Moderata partiet”, därefter för ”Högern”, men en partibildning i modern bemärkelse var det inte tal om 1920 heller. Kommunalvalens listor kunde exempelvis ha benämningen Allmänna Valmansförbundet, Högern, De Moderata eller Borgerliga Reformvännerna. Den lokala partiföreningen i Göteborg kallade sig Fosterländska Förbundet och stod utanför AVF 1920–1931.

Det fanns gott om ”riksdagsvildar”, som inte accepterade att styras av ett parti. Så länge ”förstakammarvildarna”, var starka nog kunde de motsätta sig införande av reformer. Om inte första kammaren gick med på ett förslag skulle det inte gå igenom.

Sammanfattande begrepp om partiets olika avdelningar kunde vara de konservativa eller högern, men under 1910-talet blev termen moderat alltmer vanlig som benämning på högerpolitiker och högerympatisörer som var inriktade på en successiv förnyelse av samhället. Begreppet höger inrymde både konservativa och moderata företrädare. Men då kvinnorna organiserade sig 1911 var det för att de ville ha förändringar och därför benämnde de sig moderata. Det blev särskilt tydligt i stadgan för Moderata Kvinnoförbundet, där första meningen börjar: ”Moderata Kvinnoförbundet är en sammanslutning av moderata, reformvänliga kvinnor...” .

När Centrala Kvinnorådet (CK) konstituerades 1920, hade det ingen särskild positionsbenämning, eftersom det var en sammanslutning av kvinnor inom Allmänna Valmansförbundet, organiserat för att vara ett rådgivande organ till AVF:s överstyrelse i speciella frågor. Lokalt fanns det redan då ett 50-tal kvinnoföreningar eller kvinnoklubbar, som ingick i AVF:s lokala eller regionala organisation. Förvirringen blev stor när en del av dessa bör-

jade kallas Moderat Kvinnoförening. Men skillnaden mellan de Moderata Kvinnoföreningar som var anslutna till Sveriges Moderata Kvinnoförbund (SMKF), och de Moderata Kvinnoföreningar, som var anslutna till CK var tydlig, genom att SMKF var självständigt i förhållande till AVF, medan föreningarna under CK var integrerade i den lokala högerorganisationen. Det hindrade dock inte att enskilda kvinnor anslutna till SMKF kunde bli medlemmar i de lokala partiföreningarna, något som visade sig äga rum till och med innan AVF hade öppnats för kvinnor 1913.

Kvinnors väg mot medborgerliga rättigheter.

Kommunallagarna 1862 gav kvinnor med egen debetsedel rösträtt till de kommunala församlingarna, men inte representationsrätt. Däremot kunde kvinnor sedan 1889 bli invalda i sociala nämnder såsom fattigvårdsstyrelse och skolråd, småningom i fosterbarnsnämnd och barnavårdsnämnd samt i Stockholm i styrelsen för stadens arbetsförmedling.

Enskilda motionärer från flera partier hade lyft fram frågan om kvinnlig rösträtt i riksdagen, men det var tydligt att partierna först ville besluta om allmän rösträtt för män innan kvinnornas rösträtt till riksdagen fick en lösning. Frågan om kvinnlig rösträtt togs inte upp i Staaffs proposition om manlig rösträtt till andra kammaren 1906. I yttrande till statsrådsprotokollet uttalade regeringens företrädare att den kvinnliga rösträtten i sinom tid skulle uppföras på dagordningen, men att det var i hög grad oklokt att förbinda den med frågan om utsträckt rösträtt åt män. Men det fanns motionärer, som ansåg att kvinnorna skulle ha rösträtt på samma villkor som männen.⁴ 1906 beslöt riksdagen att begära en utredning och förslag från regeringen om kvinnornas rösträtt.

Regeringen Staaff misslyckades med att få majoritet för sin linje om allmän rösträtt för män till andra kammaren. Propositionen byggde på majoritetsval. Efter Staaff bildade Arvid Lindman regering med särskild uppgift att lösa frågan om allmän rösträtt för män till andra kammaren. Skillnaden mellan hans förslag och Staaffs var framför allt att Lindman förordade proportionell valmetod, vilket gav utrymme för flera partier i riksdagen. Riksdagsdebatten rörde sig huvudsakligen om denna fråga. Staaff och Branting höll hårt på principen om majoritetsval i varje valkrets, men i behandlingen av Lindmans proposition fick den efter viss jämkning stöd av tillräckligt många för att gå igenom.

Då kvinnor med egen debetsedel hade rösträtt till kommuner enades man om att de också skulle få rätt till representation i kommun- och stadsfullmäktigeförsamlingar. Dessutom skulle beslutet gälla även gift kvinna. Beslutet togs samtidigt som rösträttsutvidgningen för män till andra kamraren i de båda läsningarna 1907 och 1909. Staaff med flera hade motionerat i frågan om kvinnlig kommunal representation. Med smärre förändringar bifölls framställningen och ingen större debatt fördes emot förslaget. Det särskilda utskottet, som beredde frågan, enade sig om en skrivning: ”Att kvinna måtte bliva valbar till kommunala värv är ett önskemål, som nu synes hava väckt genklang i vida kretsar inom riksdagen”. Motiveringen var att kvinnor hade gjort synnerligen goda insatser där de hittills kunnat inväljas i kommunala nämnder. Beslutet innebar också att kvinna blev valbar till ordförande och vice ordförande i kommunalstämma, till stadsfullmäktige, till ledamot av drätselkammare och drätselnämnd, kommunfullmäktige och kommunalnämnd samt andra nämnder.

Lindmans strategi kan tolkas som stegvisa reformer. När kvinnor fick en första tillgång till offentlig representation, kunde de visa att de var mogna för utökade uppdrag – så motiverade en del den kommunala representationsrätten för kvinnor i riksdagsdebatterna. Motiveringen var också att de uppgifter, som kommunerna ombesörjde, lämpade sig väl för kvinnor.

1918 togs första läsningen om införande av allmän och lika rösträtt för män och kvinnor till kommun, landsting och riksdag i form av en förhandlingslösning mellan riksdagspartierna. Tillräckligt många ställde sig bakom det framförhandlade förslaget, varigenom allmän och lika rösträtt och representation för män och kvinnor infördes för val till såväl riksdag som landsting och kommun. Någon votering förekom inte. Successivt införde allt fler kommuner fullmäktige i stället för kommunalstämma.

Kvinnliga rösträttsföreningar hade arbetat långsiktigt och tålmodigt med att agitera för kvinnors rösträtt. Med Fredrika-Bremer-Förbundet (FBF) från 1884 organiserade kvinnorna sig, Landsföreningen för Kvinnors Politiska Rösträtt (LKPR) tillkom år 1904, Moderata Kvinnoförbundet (MKF) började i Stockholm 1911.

Till de medborgerliga rättigheterna måste räknas rätten att arbeta inom olika yrken. Den kommunala rösträtten för ensamstående kvinnor var dessutom till 1919 beroende av att de betalade skatt på egna inkomster.

Om vi jämför situationen 1910 med den vid 1800-talets mitt hade mycket skett i fråga om kvinnors försörjningsmöjligheter. Kvinnor hade fått rätt att

hålla öppna butiker, till en början i begränsad skala, och de fick samma rätt som män att bedriva hantverk. Redan med folkskolan hade läraryrket blivit en möjlig yrkesbana också för kvinnor och de hade fått rätt till ordinarie lärartjänst vid statliga folkskolor. Med tillkomsten av Högre Lärarinneseminarier gavs utbildningsmöjligheter för att undervisa i flickskolornas högre klasser.

Dessutom öppnade sig helt nya yrkesområden, kvinnor kunde bli telegrafister, telefonister och maskinskriverskor. Vissa branscher som textil och livsmedel gav många kvinnor arbete i de nya industrier som växte fram, medan det dröjde längre innan områden med stark manlig tradition öppnades för kvinnor.

Den högre utbildningen hade inrättats för männen. Folkskolan var lika, men läroverken var långt in på 1900-talet förbehållna pojkar. Det fanns ett enda statligt läroverk för flickor. Flickors högre utbildning skedde mestadels i privata flickskolor som så småningom tillerkändes vissa bidrag. Om flickor ville bli studenter fick de ta examen som privatister och de kunde med viss inskränkning studera vid universitet från 1870-talet. Men kvinnor fick inte inneha statliga högre tjänster även om de hade erforderlig examen.

Grundlagen stadgade att tjänst på kunglig fullmakt bara kunde innehas av män. 1905 motionerade Ernst Trygger första gången om ändring av grundlagen så att statliga högre tjänster kunde öppnas för kvinnor. Motionen bifölls i första kammaren men föll i andra kammaren. Nästa riksdag lämnade Trygger en i stort sett likalydande motion och då med större framgång. 1909 genomfördes den andra läsningen, vilket innebar att en del tjänster kunde öppnas för kvinnor med tillbörliga meriter. Det blev med tiden meningsfullt också för kvinnor att studera för att meritera sig för högre tjänster.

Män och kvinnor hade fått lika arvsrätt. Med stegvisa förändringar hade myndighet för ogifta kvinnor införts vid 21 år från och med 1884, dvs vid samma ålder som för män. Gift kvinna var i princip myndig, men eftersom hennes man ägde målsmansrätt över henne, hade hon mycket begränsade möjligheter att råda över sig och sin egendom fram till 1921 års äktenskapslagstiftning. Också gifta kvinnor utan yrkesarbete hade emellertid fått en röst 1910 och blivit valbara till stadsfullmäktige och dess nämnder.

NOTER

1. Motion nr 41 FK 1907.
2. Exempelvis Stefan Olsson, Den svenska högers anpassning till demokratin. Uppsala 2000.
3. Torbjörn Nilsson, Mellan arv och utopi, kap.2, Parti: Bland talare och trainee.
4. Från förstakammarhögern kan förutom Albert Bergström nämnas motionären landshövding Sjöcrona, Mariestad och i debatterna om Lindhagens motion 1899 och 1902 i första kammaren kan nämnas Carl Nyström, Teofron Säve och Sigfrid Wieselgren, som alla talade för kvinnlig rösträtt.